

Гарачковська О. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри видавничої справи та мережеских видань
Київського національного університету культури і мистецтв

САТИРИЧНА ШАХОПОЕЗІЯ АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА

Анотація. Стаття присвячена аналізу гумористично-сатиричної шахопоезії сучасного українського письменника Анатолія Мойсієнка. У літературознавчій розвідці висвітлюється специфіка цього виду постмодерного поезомистецтва, з'ясовуються також спадкоємні зв'язки шахопоезії Анатолія Мойсієнка з творчістю українського поета Івана Величковського та польського митця Яна Кохановського. Шахопоезійний сатирикон А. Мойсієнка доводить, що його експерименти з поетичною мовою варто розглядати не тільки як словесну свободу версифікації, вибір віршових форм і ритмів, а також і як специфічну модель художнього мислення.

Ключові слова: шахопоезія, поезомистецтво, шахологіка, необарокова традиція, новаторство, гумор, притчевий дидактизм.

Постановка проблеми. В українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ ст. склалася доволі парадоксальна ситуація. У кількісному вимірі віршованій здобуток спроможний вразити уяву будь-якого дослідника, однак зовсім небагато в сучасній поезії персоналій, що потребують ґрунтовної та аналітичної уваги. «Анатолій Мойсієнко своїм версифікаційним рівнем і втіленням знакових художньо-поетикальних тенденцій належить до категорії постатей, які варті докладної обсервації», – стверджує Ярослав Голобородько [4, с. 197].

Отже, актуальність наукової розвідки спричинена гострою потребою осмислення шахопоезії Анатолія Мойсієнка, специфічного виду творчості сучасного українського письменника.

Метою статті є аналіз сатиричного спектра в шахопоезії вітчизняного автора.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свої роздуми про літературу загалом і поезію зокрема Анатолій Мойсієнко, «поет за суттю, а не за хатніми мірочками» (П. Мовчан), щоразу з кожною новою збіркою прагне підпорядкувати сформульованому ним колись універсальному принципу: «Особливість справжньої творчості полягає в тому, щоб дарувати читачеві насолоду відкриття пізнання» життя («Бароковий дискурс української поезії ХVІІ ст.: Іван Величковський»), розуміючи під «життям» насамперед його оречевлені предмети й реалії. Саме тому митець заперечує «книжні красивості» – «натруджені мозолі вірша» [7, с. 542] і насолоджується сюрчанням «коника-срібнокрила», дивується цвітінню «золотої кульбаби», яка ще не скоро «срібною стане, мов вітер» [3, с. 307].

Найнеприроднішою для поета річчю може бути хіба що звичка, штамп, утрата свіжості рецепції навколишньої дійсності, адже справжня поезія – це вільне й розкуте мислення, позбавлене літературних штампів і книжної ірреальності, це сучасна мова й сучасний погляд на світ. Якраз у цьому, на нашу думку, сконденсована одна з найголовніших традицій української класичної поезії, у тому числі й сатиричної, оскільки пропахлі нафталином жарти, відірвані від конкретної ситуації й від конкретного персонажа, так само, як і анекдоти «з боро-

дою», нічого, крім розчарування й нудьги не викликають. Свіжими фарбами й власними образами, а не «запозиченими з чорнильниць попередників» [7, с. 561] писали І. Величковський і Г. Сковорода, Т. Шевченко та І. Франко, М. Вороний і О. Олесь, Остап Вишня і П. Глазовий... Зрештою, це й традиція загальноєвропейська.

Прикметно, що В. Гюго в передмові до збірки поезій «Оди й балади» аргументовано критикував класицистів за те, що вони перетворили французьку поезію на «своєрідний королівський версальський парк, де все вирівняно, підрізано, прикладжено, підчищено, посипано пісочком». Заперечуючи класицистичну унормованість, митець поза тим уводить у французьку поезію нові форми й розміри, започатковує нову систему віршування, неабиякий акцент робить на звуковій організації поетичного тексту, його ритмомелодії. І що найважливіше – В. Гюго рішуче відкидає обмеження, накладені класицизмом на віршовану мову, які призвели до її специфічного «паралічу», бореться за її оновлення, збагачення, мобілізуючи всі ресурси французької мови, насамперед народної.

Одна з поетичних книг Анатолія Мойсієнка також має епітажну назву – «Сонети і верлібри». Отже, уже в заголовку автором заякороно оксюморонний сплав традицій і новаторства, адже, з одного боку, сонетна форма поезії передбачає дотримання суворої дисципліни, чітких канонів і регламентацій на всіх рівнях – змістовому, композиційному, лексичному, акустичному тощо; з іншого – верліброва пульсація образної думки, увиразнена сучасними ритміко-інтонаційними засобами живої української мови, провокує до розхитування канону [4, с. 236]. Вочевидь, ідеться не про єдність традицій і новаторства, а скоріше про «нормальне» співіснування традицій модерну або модерну традицій в інтертекстуальному полі сучасного поета. «Перед епігоном – чорнильниця попередника, перед новатором – життя з його малими й великими змінами» [7, с. 673], – зауважував М. Ушаков.

Отож і в творчому доробку А. Мойсієнка зустрічаємо досить широку жанрову палітру – від канонічних поетичних форм сонета, газелі, тріолета, октави, рубаї, хоку й навіть вінка сонетів до розкутого верлібра й уже зовсім нечуваної в поезомистецтві шахопоезії. За скромною оцінкою самого автора, «шахопоезія не залишилася непоміченою як у літературних, так і шахових колах», що дає змогу сподіватися «на щирий розвій цього виду творчості, на подальшу перспективу» [3, с. 512]. Схвально оцінив збірку «Шахопоезія» і міжнародний гротескстер Віктор Корчної: «Рідкісна книжка, такої, певне, більше в світі нема» [3, с. 530].

У «Літературознавчій енциклопедії» шахопоезія кваліфікується як «різновид творчості, синтез поезії і шахової композиції, започаткований у 90-ті ХХ ст. А. Мойсієнком» [1, с. 582]. У шахопоезії віршові рядки ідентифікують певні ідейно-тематичні колізії розв'язку шахової задачі, а поетичний текст – безпосередньо «вплітає» в себе розв'язок авторової задачі.

Зауважимо, що свого часу А. Мойсієнко сам майстерно складав такі задачі й був навіть призером першості України з шахової композиції.

Академік М. Жулинський у передньому слові під назвою «Дух, що єднається зі світом інших» до книги А. Мойсієнка «Вибране» (2006) так пояснює специфіку його шахопоезії: «Поетові заманулося оживити шахові фігури, хід кожної з яких народжує асоціацію, щось нове, незвичне зринає в уяві... У поетичний текст «вживлюються» шахові ходи – ці своєрідні коди, завдяки яким фігури оживають і починають діяти. І враз перед нами постає стрімка динаміка бою: атака – захист – відступ – наступ. Поле битви відвойовується, той, хто програв – на гільйотину... Відбувається зіткнення двох мов – гри зорових асоціацій від споглядання руху фігур на шаховій дошці і безпосередньо самої гри в шахи – шахової партії, яка сама по собі є віртуозною грою уяви, аналізу передбачення» [3, с. 6].

Прикметно, що одна із зорових поезій іншого сучасного автора М. Сороки «Дошка – наше життя» ідентифікує шахівницю як метафору людського життя з білими й чорними полями, які постійно чергуються. У цьому творі метафора, починаючи з самої назви, розгортається у внутрішній сюжет зорового вірша: «Дошка наше життя поруч удача і смуток чорні і білі поля не зможе ніхто оминуть» [5, с. 151].

Так само, як на шаховій дошці постає динаміка бою з усіма його непрогнозованими наслідками для кожного із суперників, розташування фігур на ній – нестримна спокуса для гри поетичної уяви. Шахові фігури для поезомитця – такі самі неповторні індивідуальності, як і живі люди з усіма їхніми стражданнями й радощами. Тож природно, що шахопоезії Анатолія Мойсієнка притаманне й дотепне слово, у якому відлунує найширша значеннева гама комічного. Шахопоезійний сатириконт Мойсієнка доводить, що його експерименти з поетичною мовою «слід розглядати не тільки як словесну свободу версифікації, вибір віршових форм і ритмів; тут важливіша модель художнього мислення, себто підступ до творчості» [4, с. 434]. В А. Мойсієнка вона переважно новаторська. Кожний його почин певним чином примножує арсенал української модерної поезії новими ходами й «шаходами», образами, мотивами, у тому числі й гумористично-сатиричними.

Наприклад, у «Циклі першому» шахопоезій віршований текст «З розгону // В левову пащу // Упасти // Ніжністю...» унаочнено шаховим етюдом, у якому біла тура пропонується в жертву чорному королю і «Раз, // І вдруге, // І втретє...» з єдиною метою – «Щоб перемогти» [2, с. 7]. Комізм ситуації досягається безвихіддю чорного короля, якому нічого іншого не залишається, як прийняти жертву і ... програти. Відмовитися від «жертви» він не може, бо тура – «скажена» (щоразу оголошує «шах» королю). Отже, наведена шахопоезія містить притчевий дидактизм солодкої смерті в «ніжних обіймах».

Притчевий характер мають й інші поезії циклу: – «Не поспішай // Прибирати валун, // Що трапилось тобі // Посеред шляху: // Він може стати // Трампліном // У подоланні // Дальшої путі...» [2, с. 9] та «Ідучи, // Не спіткнись об камінь, // Що лежить // На узбіччі» [2, с. 10], чи «Ворота, // Що завжди відчинені // Другові // І ворогові, // Мали б пам'ятати, // Що той і другий // Колись зустрінуться // В їхньому вузькому // Прорізі // І не розминуться...» [2, с. 11], або «І троянському коневі // В зуби // Не дивляться... // Бо лише згодом // Дізнаються, // Що він // Троянський» [2, с. 13] тощо. Усі вони так само унаочнені діарамами з фіксацією реальних шахових партій видатних міжнародних гросмейстерів, що були розіграні впродовж останніх десятиліть на чемпіонатах світу з шахів.

У книзі «Шахопоезія» вміщено також і цикл віршів «Варіації на шахові теми». Серед розмаїтої жанрової палітри циклу зустрічаємо й баєчку-притчу (за типологією П. Сороки [6, с. 5]):

Є вічний шах,

Та нема вічного мату.

І той,

Хто завжди готовий

Тримати нас

У вічному страху

Чи вічній покорі,

Мусить зважити на це [2, с. 38].

Повчальна сентенція твору досить прозора: як не існує в шахах вічного мату (програшу в грі), так не існує для людини й вічної смерті (помираємо лише один раз). Сміх же звільняє людину від страху ще за життя. Більше того, сміх власне продовжує життя, адже гумор – дієвий засіб такого продовження. Оптимісти набувають, песимісти втрачають. «Хоча успіх і вередливий, однак обирає він тих, хто може в житті посміятись над собою», – стверджується в прислів'ї.

А ось досить цікаві зразки баєчок-приказок:

Про доцільність прийняття жертви

I

Майже гамлетівське питання:

Бути

Чи

Бити [2, с. 42].

II

І король загинув ув обіймах жертви [2, с. 43].

Висновки. Як бачимо, Анатолій Мойсієнко свідомо наповнює свій текст комічними елементами й, безперечно, не тільки для того, щоб просто розважити реципієнта. Автор модерного шахопоезійного тексту прагне постати як власне вітчизняний наратор, максимально зрозумілий для українського національного характеру, котрий не може собі дозволити, щоб його читач нудьгував. Тому й самоідентифікується сміховим дискурсом, адже його естетичний код залишається близьким до фольклорної сміхової культури.

Варто нагадати, що у відомого ренесанського польського поета Яна Кохановського є поема «Шахи», що дало підстави М. Жулинському говорити про спадкоємні духовні зв'язки шахопоезії Анатолія Мойсієнка з бароковими українськими поетами, зокрема Іваном Величковським, до творчості якого не раз звертався автор «Шахопоезії». Це дає змогу говорити про необарокову традицію в сучасній українській поезії, яку плідно продовжує А. Мойсієнко. Шахологіка – один із улюблених ліричних субмотивів поета, «де образ гросмайстра набуває асоціативно-суспільної спрямованості, що ж до самого автора, то він, безперечно, належить до нечисленної когорти гросмайстрів версифікації та знавців-аналітиків поетологічної культури в сучасній українській літературі» [4, с. 200].

Започаткована у творчості А. Мойсієнка, шахопоезія розробляється й іншими сучасними митцями. Так, збірка «Картатий материк» (2003) В. Капусти повністю присвячена шахопоезії.

Література:

1. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – 2007. – 624 с.
2. Мойсієнко А. Шахопоезія / А. Мойсієнко. – Париж – Львів – Цвікау, 1997. – 52 с.
3. Мойсієнко А. Вибране: Поезії і переклади / А. Мойсієнко ; передм. акад. М.Г. Жулинського. – К. : Фенікс, 2006. – 528 с.

4. Світ мови: поетика текстових структур : науковий збірник на пошану професора Анатолія Мойсієнка / за ред. проф. М. Зимомрі. – К. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – 444 с.
5. Сорока М.П. Зорова поезія в українській літературі кінця XVI – XVIII ст. / М.П. Сорока. – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1997. – 208 с.
6. Сорока П.І. Жанрова різноманітність сатиричної мініатюри в новітній українській літературі (1940–90-ті роки) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.02. «Українська література» / П.І. Сорока ; Тернопільський держ. педінститут. – Тернопіль, 1994. – 22 с.
7. Ушаков Н. Стихотворения и поэмы / Н. Ушаков ; вступ. ст. Е.Г. Адельгейма. – 2-е изд. – Л. : Сов. писатель, 1980. – 751 с.

Гарачковская О. А. Сатирическая шахматная поэзия Анатолия Мойсиенко

Аннотация. Статья посвящена анализу юмористически-сатирической шахматной поэзии современного украинского писателя Анатолия Мойсиенко. В литературоведческой работе раскрывается специфика этого вида постмодернистского поэзоискусства, анализируются предметные связи шахматной поэзии Анатолия Мойсиенко с творчеством украинского поэта Ивана Величковского и польского писателя Яна Кохановского. Шахматнопоэтический сатирик А. Мойсиенко убеждает, что его эксперименты с поэтическим языком необходимо рассматривать не только как словесную свободу версификации, выбор

стихотворных форм и ритмов, но также и как специфическую модель художественного мышления.

Ключевые слова: шахматная поэзия, поэзоискусство, шахматная логика, необарочная традиция, новаторство, юмор, притчевый дидактизм.

Garachkovska O. Satirical “chess poetry” Anatoly Moysienko

Summary. This article deals with the analysis of the humorous and satirical “chess poetry” of the modern Ukrainian writer Anatoly Moysienko. Scientific literary works (papers) analyse and reveal specificity of this kind of post-modern poetic art. In particular, scientists state that in the chess poetry poetic lines identify certain ideological and thematic collisions/ conflicts of solving chess problems, and poetic text “weaves in” a solution of author’s task. The article also analysis hereditary connections of Anatoly Moysienkos chess poetry with creative works of Ukrainian poet Ivan Velichkovsky and Polish writer Jan Kochanowski. Chess-poetic satire of A. Moysienko proves that his experiments with poetic language should be treated not only as verbal freedom of diversification, choice of verse forms and rhythms, but also as a specific model of creative thinking.

Key words: chess poetry poetic art, chess logic, neo-baroque tradition, innovation, humour, parable didacticism.